

Sambor Grucza

"Polska Genologia Lingwistyczna.
(Zagadnienia i problemy
współczesnej genologii)", Danuta
Ostaszewska, Romuald Cudak,
Warszawa 2008 : [recenzja]

Lingwistyka Stosowana / Applied Linguistics / Angewandte Linguistik nr 1,
283-287

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Danuta OSTASZEWSKA Romuald CUDAK, *Polska Genologia Lingwistyczna. (Zagadnienia i problemy współczesnej genologii).* Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008, 361 s.

Omawiana tu pozycja jest pierwszym z dwóch tomów serii „Zagadnienia i problemy współczesnej genologii”. W tomie poświęconym genologii literackiej, jak piszą jego autorzy, „prezentuje teorie gatunku literackiego i dzieje genologii w Polsce oraz propozycje jej przekształcenia związane z sytuacją gatunku w literaturze współczesnej oraz z rozwojem myśli metodologicznej we współczesnym literaturoznawstwie” (s. 8). Tom poświęcony genologii lingwistycznej jest w myśl założeń jego redaktorów „antologią tekstów, które dokumentują, jak genologia lingwistyczna dopracowuje się koncepcji teoretycznych, poszerzając ciągle obszar badań nad tekstem – współcześnie reprezentującym głównie tzw. gatunki użytkowe” (s. 8).

Tom *Polska Genologia Lingwistyczna* podzielony jest na dwie części. Na część pierwszą składa się „Nota od redaktorów serii” oraz artykuł Danuty Ostaszewskiej pt. „Genologia lingwistyczna jako subdyscyplina współczesnego językoznawstwa” (11–39), którego celem jest zarówno wprowadzenie do głównych zagadnień podejmowanych przez genologię lingwistyczną, jak i zaprezentowanie krótkiej historii rozwoju tej dziedziny lingwistyki. Część druga, zasadnicza, to antologia tekstów polskich autorów poświęconych rozważaniom z zakresu genologii.

Moje uwagi dotyczące *Polskiej Genologii Lingwistycznej* podzielę także na dwie części i rozpocznę od dyskusji poglądów wyrażonych w artykule wprowadzającym do antologii przez D. Ostaszewską. Szczególną uwagę poświęcić chciałbym tej części artykułu, która dotyczy tekstu i dyskursu. Pierwsza uwaga dotyczy wypowiedzi przedstawionej na str. 15. Tu D. Ostaszewska pisze, że: „Z czasem ewoluuje naukowy ogląd tekstu, przyczyniając się tym samym do przewartościowań w zakresie propozycji badawczych lingwistyki tekstu (...). Nauka ta łączy coraz ściślej normy budowy wypowiedzi z jej komunikacyjnymi predyspozycjami – badań nad tekstem nie ogranicza się już tylko do obserwacji prawidłowości łączenia jego jednostek w spójną całość, ale wyznaczniki wewnętrznej organizacji sytuuje się w tle kontekstu. Akcent przesunięty więc został na funkcjonowanie tekstu i kontekst tego funkcjonowania”. Jest to uwaga stosunkowo ogólnikowa i może dlatego też budzi pewne wątpliwości. Rację można przyznać D. Ostaszewskiej o tyle, o ile powyższa wypowiedź odnosiłaby się do zmiany, jak nastąpiła w podejściu do analizy tekstów na przełomie lat 70. i 80. XX wieku. Faktem jest bowiem, że mniej więcej od końca lat 80. coraz wyraźniej na plan pierwszy lingwistycznych badań nad tekstem (np. germanistycznych) wysnuwane były ich aspekty pragmatyczne, wraz z przeniesieniem wyników tzw. pragmatycznego zwrotu w badaniach lingwistycznych na grunt lingwistyki tekstu. Zmiana takiego podejścia do tekstów następuje dopiero mniej więcej na początku lat 90. (szerzej na ten temat zob. S. Grucza 2007).

Wnikliwa rekonstrukcja historii tak lingwistyki tekstu, jak i analizy dyskursu upoważnia także do stwierdzenia, że nie jest tak, iż włączenie pragmatycznego, czy też komunikacyjnego podejścia do tekstu przyczyniło się do ukonstytuowania

analizy dyskursu – jak to sugeruje Autorka. Pierwsze prace poświęcone analizie dyskursu, ściślej rzecz ujmując metod jej przeprowadzania, zostały sformułowane i/lub opublikowane w drugiej połowie lat 60. XX wieku w Ameryce. Należą do nich (1) etnometodologicznie ukierunkowane prace H. Garfinkela (1967), (2) wykłady H. Sachsa (wygłoszone w latach 1964–65 a opublikowane pod redakcją G. Jeffersona w 1989 r.), (3) prace E. Schegloffa (1968) i G. Jeffersona (1972), (4) prace z zakresu antropologii kognitywnej, a także (5) prace L. Wittgensteina (1967) w późniejszym okresie także (6) prace E. Goffmanna (1981) poświęcone analizie interakcji. Na gruncie europejskim do zainteresowania analizą dyskursu przyczyniły się nie tylko prace etnometodologów amerykańskich, lecz także koncepcje pragmatyczne Ch.W. Morrisa (1938) i teoria aktów mownych J.L. Austina (1962) i J.R. Searle'a (1969). Dodać trzeba jeszcze w tym miejscu, że podstawowy problem wyłaniający się w trakcie próby rekonstrukcji kierunków lingwistycznych badań nad dyskursem polega na tym, że kierunki te w gruncie rzeczy nie są homogenne – ani ze względu na zakres badanego przedmiotu, ani ze względu na stosowane metody badawcze. W kierunkach tych można bowiem wyróżnić szereg przeplatających się prądów, koncepcji czy też podejść.

Co się natomiast tyczy lingwistyki tekstu, to powiem tu tylko tyle: Na szerszą skalę lingwistyka tekstu jako nowa dziedzina badań lingwistycznych zaczęła skupiać na sobie uwagę w obrębie lingwistyki germanistycznej pod koniec lat 70. XX wieku. Do lingwistycznego zainteresowania się tekstami przyczyniła się pod koniec lat 60. XX w. nasilająca się coraz bardziej krytyka zdominowania badań lingwistycznych przez zagadnienia dotyczące gramatyki historycznej i dialektologii oraz gramatyki współczesnego języka niemieckiego. Motorem tej krytyki były m.in. wspomniane już koncepcje J.L. Austina i J.R. Searle'a, ale także krytyka gramatyki generatywnej N. Chomskiego.

Ale przede wszystkim pamiętać trzeba o tym, że korzenie lingwistycznych zainteresowań tak dyskursami, jak i tekstami sięgają jeszcze o wiele dalej w przeszłość, jako że tekstami/dyskursami zajmowała się już starożytna filologia, a potem także retoryka i stylistyka, chociaż nie zawsze i nie od początku z czysto lingwistycznego punktu widzenia.

Mówiąc krótko: współcześnie lingwistyka tekstu i analiza dyskursu to dwie różne dziedziny. I nie dlatego, że mają różne nazwy, i nie dlatego też, że jedna posługuje się terminem „tekst”, a druga terminem „dyskurs”, ale dlatego, że interesują się one innymi przedmiotami (S. Grucza 2007, 2008, zob. też K. Brinker et al. 2000, Z. Bilut-Homplewicz et. al. 2009). Identyfikowanie, np. na gruncie polskim, lingwistyki tekstu z analizą dyskursu jest, jak się zdaje, wynikiem przede wszystkim braku jasności w sprawie tego, czym jest, a czym nie jest to, co określa się jako tekst i/lub jako dyskurs. I chyba D. Ostaszewska sama daje dowód na to, że w licznych pracach polskich lingwistów wyrażenie „tekst” i „dyskurs” używane są różnie i w dodatku wielce nieprecyzyjnie. Wyraźnie dokumentuje to jej następująca wypowiedź: „Dyskurs jest znamiem współczesnego etapu badań nad komunikacją społeczną, co pozwala inaczej rozłożyć akcenty definicji pojęcia tekst w stosunku do koncepcji, które formułowała lingwistyka tekstu w latach sześćdziesiątych.

Podczas gdy wówczas tekst określany był (i charakteryzowany) jako odpowiednio zorganizowana struktura: był to więc początkowo jedynie wytwór czynności pisania; to dyskurs definiowany jako zdarzenie komunikacyjne, a więc jako wszelaka forma interakcji werbalnych uwarunkowanych społecznie i kulturowo, odnosi się do każdego tekstu (komunikatu) – zarówno wypowiedzianego, jak też zapisanego. Nadto termin dyskurs może w równym stopniu oznaczać teoretyczny wymiar badań na poziomie opisu schematycznych struktur i ogólnych reguł ich organizacji oraz funkcjonowania, jak też, odzwierciedlając podejście empiryczne, symbolizować badania ukierunkowane na faktyczne użycie języka”. (s. 19).

Aby zrozumieć różnicę pomiędzy tekstem a dyskursem, trzeba by odpowiedzieć na następujące pytania: Czy czynność pisania nie jest zdarzeniem komunikacyjnym? Czy dyskurs jest zdarzeniem komunikacyjnym, czy formą interakcji, bowiem jednym i drugim zarazem być nie może. Czy tylko dyskurs, czy także tekst jest formą interakcji? Na czym polega różnica uwarunkowań społecznych i kulturowych? Czy uwarunkowania społeczne nie są kulturowymi? Jak dyskurs, który ma być zdarzeniem komunikacyjnym i/lub formą interakcji, może być zarazem teoretycznym wymiarem badań? Czy struktury mogą być nie-schematyczne? Jaka jest różnica pomiędzy schematycznymi strukturami a ogólnymi regułami ich organizacji? Na czym polegają reguły organizacji funkcjonowania struktur? Jak dyskurs, który ma być zdarzeniem komunikacyjnym i/lub formą interakcji, może symbolizować badania ukierunkowane na użycie języka? Czy dyskurs jest symbolem tych badań czy też raczej ich przedmiotem? Co to znaczy „faktyczne użycie języka”? Czy obok faktycznego użycia języka jest także niefaktyczne jego użycie?

Podobnie niejasna jest także wypowiedź dotycząca eksplikacji znaczeniowej wyrażenia „gatunek”. D. Ostaszewska pisze bowiem dalej tak: „Gatunek jako obiekt zainteresowań genologii utożsamiany jest w najnowszych propozycjach (...) z wzorcem formalnym (modelem/schematem), odnoszonym do poziomu kompetencji komunikacyjnej użytkowników: jako jednostka abstrakcyjna – typ, tekst natomiast w tym zestawieniu oznacza jednostkę realizacji wzorca gatunkowego. W tej koncepcji teksty uznaje się za empiryczną reprezentację poszczególnych typów gatunkowych. Teksty wypełniają zatem przestrzeń całego uniwersum mowy i są to zarówno teksty pisane, jak też mówione. Wspólne pole odniesień dla terminu tekst w teorii dyskursu i w genologii to wiązanie go z empiryczną sferą komunikacji. W teoretycznym wymiarze termin ma odniesienie do teorii dyskursu; tę przestrzeń genologia współczesna zagospodarowała terminem *gatunek*”. (s. 19)

Tu trzeba postawić następujące pytania: W jaki sposób wzorec formalny może odnosić się do poziomu kompetencji komunikacyjnej? Czy jest on elementem tej kompetencji, czy też obiektem powstałym w wyniku użycia tej kompetencji przez mówcę-słuchacza? Jeżeli gatunek to jednostka abstrakcyjna, to (a) jakiej całości jest on jednostką i (b) i abstrakcją czego jest ta jednostka? Co to znaczy, że teksty są empiryczną, a więc doświadczalną, reprezentacją jakiegoś typu gatunku? Co to znaczy, że tekst, rozumiany tu jako realizacja wzorca gatunkowego, jest reprezentacją określonego typu gatunku? Co to jest przestrzeń uniwersum mowy? Czy mowa to mówienie? Co to znaczy, że teksty, rozumiane tu jako realizacje wzorców

gatunkowych, wypełniają przestrzeń uniwersum mowy? Jeżeli teksty pisane i mówione wypełniają przestrzeń całego uniwersum mowy, to czym jest dyskurs i co on „wypełnia”? Jeżeli tekst to jednostka realizacji wzorca gatunkowego, to czego realizacją jest dyskurs, skoro jest on, według poprzedniego cytatu, zdarzeniem komunikacyjnym?

Przejdźmy teraz do części drugiej omawianej pozycji, na którą składają się prace następujących autorów: Jerzy Bartmiński, „Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej” (43–56), „Kontekst założony, historyczny czy kreowany?” (57–67), Teresa Dobrzyńska, „Delimitacja tekstu pisanego i mówionego” (68–80), „Badania struktury tekstu – nowe źródło inspiracji stylistyki” (81–94), „Międzystylowe pożyczki gatunkowe jako źródło odnowy poetyki w czasach przełomów” (95–101), Anna Duszak, „Dokąd zmierza tzw. lingwistyka tekstu?” (102–111), Antoni Furdal, „Genologia lingwistyczna” (112–121), Stanisław Gajda, „Styl jako humanistyczna struktura tekstu” (122–129), „Gatunkowe wzorce wypowiedzi” (130–142), „Stylistyka funkcjonalna, stylistyka pragmatyczna, stylistyka kognitywna” (143–159), Michał Głowiński, „Poetyka wobec tekstów nieliterackich” (150–160), Stanisław Grabias, „Społeczne uwarunkowania zachowań językowych” (fragment) (161–171), Ida Kurcz, „Wiedza o świecie – analiza percepcyjna” (fragment) (172–189), Janina Labocha, „Tekst, wypowiedź, dyskurs” (190–194), Iwona Loewe, „Parateksty, pre-teksty, czy możliwe paragatunki?” (195–201), Władysław Lubaś, „Socjolingwistyka jako metoda badawcza” (202–216), Maria Renata Mayenowa, „Spójność tekstu a postawa odbiorcy” (217–232), Ewa Miczka, „Rola kategorii ponadzdaniowych w procesie rekonstrukcji tekstu” (233–245), Jadwiga Puzynina, „Kontekst a rozumienie tekstu” (246–262), Teresa Skubalanka, „Czy można mówić o istnieniu systemu stylistycznego?” (263–272), Aldona Skudrzyk, Jacek Warchala, „Dyskurs edukacyjny a kompetencja interakcyjna” (273–281), Anna Wierzbicka, „Metatekst w tekście” (281–296), Bożena Witosz, „Ewolucja kategorii podmiotu w badaniach stylistycznych” (297–307), „Czy gatunek i styl są we współczesnej stylistyce pojęciami konkurencyjnymi?” (308–320), „Metatekst – w opisie teoritextowym, stylistycznym i pragmalingwistycznym” (321–329), „O ponadgatunkowych kategoriach typologicznych uniwersum mowy” (328–338), Maria Wojtak, „Genologia tekstów użytkowych” (339–352), „Wzorce gatunkowe wypowiedzi a realizacje tekstowe” (353–361).

Jasne jest, że każdego wyboru, czy też doboru tekstów, które mają składać się na antologię, można dokonać według różnych kryteriów. Ponieważ autorzy omawianej tu antologii nie przedstawiają *expressis verbis* kryteriów, jakimi kierowali się przy opracowywaniu antologii, spróbujmy je zrekonstruować na podstawie przedstawionych przez nich wypowiedzi. Zaczniemy od tytułu *Polska Genologia Lingwistyczna*. Tak sformułowany tytuł sugeruje, że chodzi albo o prace polskich lingwistów z zakresu genologii, ewentualnie o prace z tego zakresu, które zostały opublikowane przez naukowców pracujących w Polsce (a więc nie tylko przez Polaków). Ponieważ, jak już powiedziałem, autorzy tej kwestii nie precyzują, a z reguły wyrażenia typu „Polska nauka” używane są w znaczeniu „prace polskich naukowców” można domniemywać, że autorom chodziło o prace polskich lingwistów z zakresu genologii.

Drugie kryterium, które można zrekonstruować, dotyczy zakresu objętego wyborem. Nawiasem mówiąc, można je wywnioskować z uwag poczynionych na temat celów, jakie antologia ta ma spełniać. Jej redaktorzy piszą bowiem, iż *Polska Genologia Lingwistyczna* jest „próbą dokumentacji aktualnego statusu genologii i swoistym vademecum prezentującym jej zadania i problemy. (...) Seria jest tworzona również z myślą o tym, że próba ogarnięcia rozproszonej i w wielu aspektach fragmentarycznej wiedzy umożliwi perspektywiczny ogląd tego, co zostało dokonane i pozwoli uzmysłowić, co jeszcze jest w tej dziedzinie do zrobienia.” (s. 7 i n.). Znaczy to, że tak poszczególni autorzy, jak i ich prace wybrani są tak, aby w jak najszerszym stopniu przedstawić dokonania polskiej genologii lingwistycznej.

Zastanówmy się teraz, na ile owe kryteria zostały spełnione. Jasne jest, że ani pierwsze kryterium, ani drugie nie zostało spełnione w sposób zadowalający. O ile żadnych wątpliwości nie może budzić zasadność uwzględnienia prac wymienionych powyżej autorów, o tyle jednak nie da się uniknąć pytania, dlaczego tylko tych, dlaczego dyskusja nad zasadniczymi zagadnieniami genealogii lingwistycznej zawężona została w tak znacznym stopniu. Skoro bowiem tytuł antologii implikuje, że chodzi o prace polskich lingwistów, i skoro *Polska Genologia Lingwistyczna* miała spełniać rolę vademecum, to dlaczego nie uwzględniono w niej prac poświęconych np. rozważaniom nad klasyfikacją tekstów specjalistycznych (w tej sprawie zob. m.in. W. Zmarzer 2003). *Suma summarum* trafniej charakter tego tomu serii oddawałby tytuł „polonistyczna genologia polska”.

BIBLIOGRAFIA

- BILUT-HOMPLEWICZ Z., CZACHUR W., SMYKAŁA M. (red.) (2009), *Lingwistyka tekstu w Niemczech. Pojęcia, problemy, perspektywy. Antologia tłumaczeń*. Wrocław.
- BRINKER K., ANTOS G., HEINEMANN W., SAGER S.F. (red.), 2000, *Text- und Gesprächslinguistik. Ein internationales Handbuch zeitgenössischer Forschung*. T. 1, 2. Berlin, New York.
- GRUCZA S. (2008) *Lingwistyka tekstu a Analiza dialogu – w sprawie nieporozumień wokół ich przedmiotowej dyferencjacji*, w: *Przegląd Glottodydaktyczny* 24, s. 7–18
- GRUCZA S. (2007) *Od lingwistyki tekstu do lingwistyki tekstu specjalistycznego*. Warszawa, Katedra Języków Specjalistycznych (wyd. drugie popr. i uzup.).
- AUSTIN J.L. (1962), *How to do things with words*. Oxford.
- GARFINKEL H. (1967), *Studies in ethnomethodology*. Englewood Cliffs, N.Y.
- GOFFMANN E. (1981), *Forms on talk*. Oxford.
- JEFFERSON G. (1972), *Side sequences*, w: D. Sudow [red.], *Studies in social interaction*. New York, s. 294–338
- MORRIS Ch. (1938), *Foundations of the Theory of Signs*. Chicago
- SACHS J. (1989), *1964-1965 lectures*. Red. G. Jefferson. Oxford.
- SCHEGLOFF E. (1968), *Sequencing in conversational openings*, (w:) J. Gumperz, D. Hymes [red.], *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication*, New York, s. 346-380.
- SEARLE J.R. (1969), *Speech acts*. Cambridge.
- WITTGENSTEIN L. (1967), *Philosophische Untersuchungen*. Frankfurt/M.
- WUNDERLICH D. (1978), *Wie analysiert man Gespräche? Beispiel Wegauskünfte*, w: *Linguistische Berichte* 58, s. 41–76.
- ZMARZER W. (2003) *Typologia tekstów specjalistycznych*, w: B.Z. KIELAR, S. GRUCZA, *Lingwistyczna identyfikacja tekstów specjalistycznych*, Warszawa.

Sambor G r u c z a